

EDMUND KIZIK
(Instytut Historii PAN)

PIERWSZA KASZUBSKA WYSTAWA LUDOZNAWCZA W KOŚCIERZYNIE W 1911 ROKU*

Słowa kluczowe: Prusy Zachodnie, Kaszuby, wystawy gospodarcze, sztuka ludowa, Aleksander Majkowski

Dziennikarz „Kuriera Poznańskiego” odnotował w reportażu opublikowanym 2 VII 1911 r.: „po długiej, ale malowniczej podróży [...] dostałem się dziś rano [29 czerwca – E.K.] o pół do 9, do Kościerzyny, tej wzrastającej z rokiem każdym stolicy Kaszub. [...] od samego Poznania począwszy aż po Tczew, w całej drodze ani jednego nie słyszałem słowa polskiego. Sami Niemcy i Niemcy, aż do obrzydzenia, aż do... zaklęcia. Jedyną słodycz do uczuć gorzkich wsączyły... złe oblicza «panów ziemi» wracających z wystawy niemieckiej z Poznania¹, a ferfluchtujących na [...] ostdeutsche betrigerei: i na drodze... piwo wystawowe. [...] od odległej dopiero Pszczółki począwszy [...] zaczęły padać słowa polskie. Na każdej stacji przybywały nowe gromadki, odświętnie ubrane, gospodarze, «gburzy», rzemieślnicy itd., a wszystko do Kościerzyny na «naszą wystawę». Gdy to wymawiali oczy im się śmiały”².

Z kościerskiego dworca po piętnastominutowej jeździe dorożką dziennikarz wysiadł przed gmachem „Bazaru”, gdzie urządzono „[...] pierwszą na Kaszubach polską wystawę przemysłu i kaszubskich zbiorów ludowych”³. Poświęcony 24 VII 1910 r., a usytuowany nieco na skraju miasta Dom Kaszub-

---

* Tekst referatu wygłoszonego 16 XII 2015 r. w Toruniu na konferencji zatytułowanej „Rola Towarzystwa Naukowego w Toruniu w kształtowaniu dziedzictwa kulturowego i historycznego regionu kujawsko-pomorskiego w XIX i XX w.”

¹ Wystawa przemysłowa w Poznaniu (Ostdeutsche Ausstellung für Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft Posen) odbyła się w dniach 15 V – 30 IX 1911 r.

² K., *Wystawa przemysłowa i ludoznawcza w Kościerzynie, Kościerzyna 29 czerwca [1911]*, Kurier Poznański, R. 6: 1911, nr 148 z 2 VII 1911 r. Zob. *Pamiętnik siódmego zjazdu Towarzystw Przemysłowych z okr. Zach. Pr. w Chełmnie w roku 1909*, Toruń 1909, s. 28–29.

³ Ibid.

ski – „Bazar”⁴ był własnością miejscowego polskiego Towarzystwa Przemysłowego⁵. Dom mieścił salę widowiskową, restaurację, hotel, czytelnię polską oraz redakcję „Gryfa”. Zaplanowanej na dziesięć dni (25 czerwca – 6 lipca) wystawie osiągnięć przemysłowych towarzyszyła osobna, zorganizowana po raz pierwszy ekspozycja ludowej sztuki kaszubskiej.

Przy całej skromności i wszelkich ograniczeniach administracyjnych i finansowych polska impreza gospodarcza i kulturalna stanowiła dla tej strukturalnie zacofanej części Prus Zachodnich wydarzenie bez precedensu. Nigdy dotąd nie zorganizowano na Kaszubach ekspozycji osiągnięć polskich organizacji przemysłowych, rolniczych i oświatowych. To, co w rejencji kwidzyńskiej, nie wspominając o Wielkopolsce, było powszechną i niezwykle już popularną praktyką⁶, na północnych rubieżach zachodniopruskich było niespodziewanym, lecz widocznym świadectwem wzrostu aktywności społecznej polskich Kaszubów, po których spodziewano się raczej pasywności, a z pewnością nie organizowania wystaw gospodarczych.

Powszechne wystawy osiągnięć przemysłowych, tworców kultury i sztuki narodowej, poczynszy od londyńskiej „Great Exhibition” w 1851 r., szybko stawały się płaszczyzną międzynarodowego współzawodnictwa we wszystkich dziedzinach produkcji, kultury i pamięci historycznej. Od gigantycznych imprez, by wspomnieć wystawy paryskie (1889, 1900), stopniowo przez ekspozycje państwowe, prowincjonalne, wystawiennictwo osiągnęło poziom lokalny, stanowiąc jedną z charakterystycznych form organizacji życia społeczno-gospodarczego okresu industrializacji⁷. Wynalazki i różnego rodzaju wyroby pokazywane na wystawach kreowały trendy cywilizacyjne i kulturowe, ściągały

⁴ Na temat inicjatywy powołania Bazaru zob. Józef BORZYSZKOWSKI, *Aleksander Majkowski (1876–1938). Biografia historyczna*, Gdańsk 2000, s. 227–240.

⁵ Niestety zapomniana przez współczesnych działaczy kaszubskich nieruchomości historycznego Domu Kaszubskiego i pierwszej siedziby „Gryfa” przy ul. 8 Marca popadła w ruinę.

⁶ Zob. zarys zagadnienia dla ziem polskich: Witold GARBACZEWSKI, *Wystawy gospodarcze we wschodnich prowincjach Królestwa Prus, ze szczególnym uwzględnieniem Prowincji Poznańskiej*, [in:] *Przemysł – sztuka – polityka. Wystawy gospodarcze na ziemiach polskich i z Polską związanych ok. 1850–1914* [katalog wystawy], red. idem, Poznań 2015, s. 12–45. Szkoda, że autor musiał zrezygnować z podania szczegółowych odniesień do literatury przedmiotu. Dlatego warto w dalszym ciągu sięgać do pracy: Kazimierz OŁDZIEJEWSKI, *Wystawy powszechne, ich historia, organizacja, położenie prawne i wartość społeczno-gospodarcze*, Poznań 1928, s. 77–83 (wystawy w zaborze pruskim). Rozwój polskiej przedsiębiorczości omówiono in: *Historia Pomorza*, t. 4 (1850–1918), cz. 1, *Ustrój, gospodarka, społeczeństwo*, red. Stanisław SALMONOWICZ, Toruń 2000. Na temat związków wystawiennictwa przemysłowego ze sztuką ludową zob. Aleksander WOJCIECHOWSKI, *Elementy sztuki ludowej w polskim przemyśle artystycznym XIX i XX wieku*, Wrocław 1953. Zob. również Anna M. DREXLEROWA, Andrzej K. OLSZEWSKI, *Polska i Polacy na powszechnych wystawach światowych 1851–2000*, Warszawa 2005.

⁷ Kwestii wystawiennictwa poświęcono nawet odrębne hasło encyklopedyczne: *Wystawy przemysłu i kunsztu*, [in:] *Encyklopedia Powszechna*, t. 28, Warszawa 1868, s. 88–89.

wielkie rzesze ciekawskich, znajdując niezwykle szeroki oddźwięk w ówczesnej prasie⁸. Antoni Kalkstein w czasie wystąpienia na toruńskim sejmiku gospodarczym 15 III 1875 r. podkreślił, że „wystawy powszechne, międzynarodowe kongresy i konkursy naukowe to dźwignia postępu w nowożytnym społeczeństwie”. Wystawy „[...] w stosunkowo krótkim czasie, stały się przeciw bardzo powszechnymi i lubianymi [...] nawet amatorstwo polubiły ten sposób popisu i zwracania przezeń na siebie uwagi publicznej”⁹.

Wystawy organizowane na obszarach pogranicznych czy etnicznie mieszanych i spornych stanowiły jeden z przejawów walki społeczno-narodowej, szczególnie że wystawiennictwu przemysłowemu, rolnemu towarzyszyły ekspozycje sztuki zarówno współczesnej, jak i dawnej, również współczesnych wyrobów ludowych, w których nie brakowało akcentów historyczno-patriotycznych¹⁰. Pierwszą polską wystawę przemysłową w Prusach Zachodnich, której celem było wykazanie „tężyzny i solidarności narodowej, umiejętność organizacji i zespolenia – wlanie otuchy w społeczeństwo, we własne siły w okresie największego ucisku politycznego”, zorganizowano w Toruniu w dniach 2–3 VI 1874 r.¹¹ Poza wielkimi wystawami organizowano także wiele mniejszych imprez w prowincjonalnych miasteczkach, aby wspomnieć przedsięwzięcia w Krotoszynie i Strzelnie (1910), Ostrowie Wielkopolskim czy Inowrocławiu (1909)¹². O ile duże wystawy często zachowywały – również z powodów

⁸ Poszczególne inicjatywy wystawiennicze odnotowują tygodniki specjalistyczne, jak np. wydawany od 1904 r. w Poznaniu przez Związek Towarzystw Przemysłowych „Przemysłowiec. Tygodnik dla rzemiosła, przemysłu i handlu”, również gazety codzienne; zob. Zbigniew ANCULEWICZ, *Świat i ziemia polskie w oczach redaktorów i współpracowników „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915*, Warszawa 2002, s. 556–559, przyp. 26. Zob. przegląd zagadnienia: Łucja LISIECKA, *Wystawy gospodarcze w Królestwie Polskim w latach 1850–1914*, [in:] *Przemysł – sztuka – polityka*, s. 46–71. Bibliografię katalogów wystaw w drugiej połowie XIX w. na ziemiach polskich zob. w: *Bibliografia polska XIX wieku*, t. 15: *Katalogi*, Kraków 1991 (wyd. 2), s. 7–27.

⁹ *Roczniki sejmików gospodarskich w Toruniu od roku 1867 aż do roku 1879*, Toruń 1879, s. 275.

¹⁰ Bodajże po raz pierwszy szerzej na rolę regionalnych wystaw zwrócono uwagę w Muzeum Regionalnym w Pleszewie przy okazji ekspozycji z 2004 r. „Wystawy Przemysłowo-Rolnicze w Pleszewie w latach 1862–1938”; z kolei na temat jednej z największych polskich wystaw przed wybuchem pierwszej wojny światowej w Częstochowie w 1909 r. zob. <http://www.wystawa1909.pl> (dostęp z 10 XII 2015 r.).

¹¹ Janusz KRÓLIKOWSKI, *Polska wystawa rolnicza i przemysłowa w Toruniu z roku 1874. Szkic monograficzny (nadbitka z „Tygodnika Toruńskiego”)* (Biblioteczka Toruńska, nr 2), Toruń 1926. Tekst został opublikowany w rocznicę pięćdziesięciolecia wystawy toruńskiej i w związku z I Pomorską Wystawą Rolniczo-Przemysłową w Grudziądzu (26 VI – 12 VII 1925 r.); *Katalog wystawy rolniczej i przemysłowej w Toruniu 2-ego i 3-ego czerwca 1874*, Toruń 1874. Katalog został opublikowany w języku niemieckim.

¹² K. OŁDZIEJEWSKI, op.cit., s. 82–83. Również przy okazji organizowane były wystawy ludoznawcze, jak np. wystawa w Szamotułach w 1910 r., gdzie „szczególnie uderzał szereg (13) lalek przedstawiających wesele szamotulskie w strojach tak pięknych, że oczu od nich oderwać nie

komercyjnych – charakter ponadnarodowy¹³, o tyle lokalne imprezy gospodarcze z reguły służyły celom walki politycznej, skłaniając miejscowych przedsiębiorców do zrzeszania się w narodowe organizacje samopomocowe (bankowość, lokalne izby gospodarcze i handlowe). Taki charakter miała wystawa kościerska w czerwcu–lipcu 1911 r. zorganizowana w cieniu wielkiej Wschodnoniemieckiej Wystawy Przemysłu, Rzemiosła i Rolnictwa w Poznaniu, trwającej kilka miesięcy od 5 maja do końca września 1911 r.¹⁴

Chociaż przedmiotem rozważań jest pierwsza wystawa ludowego rękodzieła kaszubskiego, to w dotychczasowej literaturze przedmiotu kościerskiemu przedsięwzięciu, zarówno wystawie przemysłowej, jak i ludoznawczej, poświęcono tylko dość ogólne wzmianki¹⁵. A wydaje się, że właśnie na przykładzie tego lokalnego przedsięwzięcia można precyzyjnie dostrzec mikroskalę ówczesnych napięć niemiecko-polskich oraz mechanizmów towarzyszących rodzeniu się politycznego ruchu kaszubskiego. Można wyłuskać oraz ocenić postawy głównych postaci tego środowiska, jak i rolę lokalnych towarzystw naukowych w okresie nasilenia konfliktu narodowego przed wybuchem pierwszej wojny światowej.

W tym miejscu czytelnikowi należy się kilka zdań tytułem wprowadzenia do genezy badań nad ludową sztuką kaszubską. Systematyczne kolekcjonerstwo oraz stworzenie chałupnictwa ludowego (haft, ceramika oraz plecionkarstwo) na Kaszubach w latach 1905/1906–1914 pozostaje bezsprzeczną zasługą polsko-niemieckiego małżeństwa Izydora Gulgowskiego i Teodory Gulgow-

---

można. Są jeszcze i stare zabytki n/p. czepce złote arcykunsztownej roboty, dziś już wcale nie noszone” (Kurier Poznański, R. 5: 1910, nr 29 z 6 II 1910 r.).

¹³ Kontrowersje w związku z charakterem narodowym na podstawie doniesień prasowych przedstawia J. KRÓLIKOWSKI, op.cit., s. 77–81. Zob. również W. GARBACZEWSKI, op.cit., s. 32–43. Z kolei w czasie wystawy w Poznaniu w 1895 r. wystawiali zarówno przedsiębiorcy niemieccy, jak i polscy, co było jeszcze efektem liberalnego okresu rządów Leo von Capriwego (1890–1894); zob. *Katalog prowincjonalnej wystawy przemysłowej w Poznaniu 1895 z przewodnikiem po mieście Poznaniu i poglądem historycznym na stosunki przemysłowe prowincyi*, Berlin 1895.

¹⁴ Wystawa niemiecka otrzymała nadzwyczajną oprawę propagandową, a o jej politycznym charakterze świadczył dodatkowo zorganizowany z tej okazji zjazd naczelnych władz Ostmarkverein. Obrady hakatystów odbyły się 26–27 maja; w dniu następnym na Placu Livoniusa był wiec związkowy; zob. Witold JAKÓBCZYK, *Hakata w latach 1901–1914*, [in:] w: *Dzieje Hakaty*, red. Janusz PAJEWSKI, Poznań 1966, s. 226, 233.

¹⁵ J. BORZYSZKOWSKI, *Aleksander Majkowski*, s. 293–296; Józef BOBER, *W państwie pruskim*, [in:] *Kościierzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, red. Marian KALLAS, Toruń 1994, s. 110–111; Andrzej BUKOWSKI, *Regionalizm kaszubski: ruch naukowy, literacki i kulturalny*, Poznań 1950, s. 179–180, 264; Anna KWAŚNIEWSKA, *Badania etnologiczne na Pomorzu Wschodnim w XIX i XX wieku. Ludzie, instytucje, osiągnięcia badawcze*, Gdańsk 2009, s. 203–204.

skiej z domu Fethke¹⁶. Pierwszą muzealną ekspozycję zorganizowano w zakupionej przez Gulgowskiego kaszubskiej chacie we Wdzydzach pod Kościerzyną (1906). Było to możliwe dzięki zasiłkowi przyznanemu I. Gulgowskiemu przez władze rejencji gdańskiej; kolejnym sukcesem stało się wykreowanie w 1906 r. przez T. Gulgowską haftu neokaszubskiego jako formy okazjonalnego zarobkowania dla wiejskich dziewcząt w okresie zimowym. Po założeniu w 1907 r. przez I. Gulgowskiego oraz niemieckiego językoznawcę, sławistę dr. Friedricha Lorentza Towarzystwa Ludoznawstwa Kaszubskiego – Verein für kaschubische Volkskunde dotychczasowe kolekcjonerstwo amatorskie otrzymało podstawy naukowości, podlegając odpowiedniej systematyzacji oraz analizie. W 1909 r. w ramach Towarzystwa powołano komisję w celu zorganizowania wystawy sztuki kaszubskiej. Izydor Gulgowski we współpracy z gdańskim Kunstverein zorganizował wystawę ceramiki kaszubskiej. Inicjatywa doprowadziła do stworzenia ceramiki kaszubskiej, opartej na wzornikach przygotowanych przez malarza gdańskiego Bertolda Hellingratha (1877–1954). W swoich pracach skorzystał on m.in. ze znajdujących się w zbiorach I. Gulgowskiego haftów zdobiących czepce z pierwszej połowy XIX w. Na tej podstawie Franciszek Necl, garncarz z Chmielna, przygotował pierwsze partie zdobionych wyrobów ceramicznych. Ceramika F. Necla trafiła na rynek gdański w grudniu 1909 r.¹⁷, powtarzając nieco wcześniejszy sukces komercyjny wdzydzkich haftów¹⁸. Dzięki źródłom archiwalnym znane są nie tylko okoliczności powstania nowokaszubskiej ceramiki Neclów, lecz także asortyment z ceną pierwszej partii kaszubskich garnków i talerzy¹⁹.

Kolejnym krokiem w działalności Towarzystwa miała się stać ekspozycja kaszubska w refektarzu byłego klasztoru kartuzów: od sprzętów domowych, ozdób, rysunków sterczyn na szczytach domów (tzw. „pazdury”), narzędzi pracy, drzeworytów, wyrobów tkactwa, haftu, plecionkarstwa, garncarstwa, przykładów sztuki kościelnej, aż po dokumentację fotograficzną. Plany ludoznawców skwitował komentarzem na łamach „Gryfa” wiosną 1910 r. Aleksan-

---

¹⁶ Edmund KIZIK, *Verein für kaschubische Volkskunde w latach 1907–1914. Ludoznawstwo kaszubskie między niemieckością a polskością*, *Zapiski Historyczne*, t. 80: 2015, z. 2, s. 31–54; idem, *Współpraca Izydora Gulgowskiego z gdańskim Kunstverein w 1909 r. U źródeł ceramiki nowokaszubskiej*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 63, 2015, nr 3, s. 495–510.

¹⁷ Zagadnieniu temu poświęciłem osobny artykuł: E. KIZIK, *Współpraca Izydora Gulgowskiego z gdańskim Kunstverein w 1909 r.*

¹⁸ Na temat ekspozycji wyrobów ze Wdzydz na Międzynarodowej Wystawie Sztuki Ludowej w Berlinie w styczniu 1909 r. zob. *Wystawa haftów kaszubskich*, *Gryf*, R. 1: 1908/1909, nr 4, s. 126; E. KIZIK, *Współpraca Izydora Gulgowskiego z gdańskim Kunstverein w 1909 r.*, s. 495–496, tam również literatura przedmiotu.

¹⁹ E. KIZIK, *Współpraca Izydora Gulgowskiego z gdańskim Kunstverein w 1909 r.*

der Majkowski: „[...] tuż pod Kościerzyną z poparciem władz nam przeciw wrogich, powstało muzeum wiejskie nauczyciela Gulgowskiego we Wdzydzach, [...] niebawem w Kartuzach powstaną obszerne zbiory ludoznawcze kaszubskie staraniem – Niemców”²⁰.

To dość cyniczna wypowiedź, albowiem jeszcze niedawno sam A. Majkowski był czynnym członkiem środowiska naukowego, któremu współprzewodniczył I. Gulgowski, i w ramach zadań statutowych Towarzystwa wygłaszał publiczne prelekcje na temat kultury kaszubskiej. Aleksander Majkowski zdawał sobie sprawę z intencji organizatorów, lecz jako polityk postrzegał w ludowości kaszubskiej przede wszystkim instrument walki narodowej. Im bardziej cenił zasługi I. Gulgowskiego, tym bardziej je stygmatyzował na łamach redagowanego przez siebie „Gryfa”, opisując je jako inicjatywy niemieckie. Aleksander Majkowski reprezentował pogląd, że o zasięgu geograficznym narodu decyduje przede wszystkim lud ze swoją kulturą, dlatego dokumentowanie wszelkich przejawów tej kultury na terenach narodowo spornych było równoznaczne ze stwierdzeniem ich polskości.

Mimo wszechstronnego wsparcia finansowego przygotowana przez środowiska Gulgowskiego-Lorentza ekspozycja sztuki kaszubskiej w Kartuzach nie doszła w 1910 r. do skutku. Rzekomo nie udało się organizatorom zebrać dostatecznej liczby obiektów²¹. Tak przynajmniej tłumaczyła to niepowodzenie niemiecka prasa gdańska w listopadzie 1910 r.²² Jednak z całą pewnością to nie brak eksponatów zadecydował o odłożeniu inicjatywy, tych bowiem miał I. Gulgowski we Wdzydzach pod dostatkiem; a nie wspominam o wyrobach ceramicznych F. Necla czy o hafcie wdzydzkim. Podstawową przeszkodą zmuszającą do odłożenia planów, a nawet tymczasowego zawieszenia aktywności Towarzystwa stała się silna krytyka skutków apolitycznej działalności ludoznawców płynąca zarówno ze środowisk hakatystów, jak i młodokaszubów kierowanych przez A. Majkowskiego. Decydującym ciosem okazało się jednak wykorzystanie przez F. Lorentza składek członkowskich dla własnych celów, co zmusiło go do ustąpienia ze stanowiska²³. W tej sprawie udało się za-

²⁰ *Narada względem mającej być urządzonej latem wystawy kaszubskiej*, Gryf, R. 2: 1910, nr 1, s. 61.

²¹ Według noty z „Danziger Neuesten Nachrichten” (z 8 VIII 1910 r.) wystawa miała mieć charakter sezonowy i trwać od maja do września; tam również informacje o składzie komisji powołanej w tej sprawie.

²² O niepowodzeniu przedsięwzięcia: *Danziger Allgemeine Zeitung* z 28 XI 1910 r. (środa): „Die für dieses Jahr geplante Ausstellungen für Kunst und Hausfleiss in der Kassubei, zu deren Abhaltung die Gemeinde und der Kreis Ausschuss des Kreises Karthaus Beihilfen von je 200 Mark bereitgestellt haben, mußte wegen Unvollständigkeit der auszustellenden Gegenstände und anderer eingetretenen Umstände wegen vorläufig noch verschoben werden”.

²³ Na podstawie zachowanej dokumentacji urzędniczej, zob. E. KIZIK, *Verein für kaschubische Volkskunde in latach 1907–1914*, s. 31–54.

rządowi pod nowym już kierownictwem zachować dostateczną dyskrecję i do upublicznienia skandalu ostatecznie nie doszło. Friedrich Lorentz ostatecznie zwrócił pieniądze, lecz mleko się rozlało, a naprawa szkód wymagała czasu.

Sytuacja była dynamiczna i z wyścigu o prymat skorzystał A. Majkowski. Wiosną 1911 r. przedstawił własną koncepcję polskiej wystawy kaszubskiej²⁴, którą zaplanowano jako imprezę towarzyszącą wystawie przemysłowej w kościerskim „Bazarze”²⁵. Wystawa w Kościerzynie ze zjazdami polskich środowisk śpiewaczych, rolniczych i przemysłowych, ostatecznie wystawa historyczno-ludoznawcza miała czytelne motywy polityczne, co odstraszyło część lokalnych polskich wystawców, obawiających się negatywnych konsekwencji dla swoich interesów.

Podłączenie ekspozycji ludowej do wystawy przemysłowej było bardzo zręcznym posunięciem. Poza upolitycznieniem kwestii ludoznawstwa kaszubskiego zapewniało zarówno odpowiednie organizacyjne, jak i finansowe wsparcie przedsięwzięcia, a zarazem, dzięki zainteresowaniu kręgów przemysłowo-rzemieślniczych oraz licznym gościom, mogło liczyć na znacznie większy rozgłos. Zorganizowanie wystawy w Kościerzynie było wyraźnym aktem skierowanym przeciwko działalności tamtejszego koła Hakaty, jednego z bardziej aktywnych w całych Prusach Zachodnich²⁶.

Głównym organizatorem wystawy przemysłowej było kościerskie Towarzystwo Przemysłowe we współpracy ze związkiem polskich Towarzystw Przemysłowych w Prusach Zachodnich²⁷. Wystawę połączono z zaplanowanym na 29 czerwca zjazdem delegatów poszczególnych zachodniopruskich towarzystw lokalnych²⁸. W prowincji działało 16 polskich towarzystw przemysłowych, z których 13 było zrzeszonych w związku. Komitetem organizacyjnym wysta-

²⁴ Gryf, R. 2: 1910, nr 4–5, s. 100–101; *Komitet Wystawy*, ibid., nr 11, s. 350–351.

²⁵ [Wystawa przemysłowa mająca się odbyć w czerwcu 1911 r. w Kościerzynie], Gryf, R. 2: 1910, nr 11, s. 350–351; J. BORZYSZKOWSKI, *Aleksander Majkowski*, s. 294–296; idem, *O Izidorze Gulgowskim, jego żonie Teodorze z Fethków oraz ich dokonaniach i związkach z młodokaszubami. Über Ernst Seefried-Gulgowski, seine Ehefrau Theodore Gulgowski-Fethke und ihren Errungenschaften und Bindungen zu Jungkaschuben*, [in:] Ernst SEEFRIED-GULGOWSKI [Izydor GULGOWSKI], *Von einem unbekanntem Volke in Deutschland. Ein Beitrag zur Volks- und Landeskunde der Kaschubei. O nieznanym ludzie w Niemczech. Przyczynek do ludoznawstwa i krajoznawstwa Kaszub*, tłum. Magdalena DARSKA-ŁOGIN, red. Józef BORZYSZKOWSKI, Berlin 1911 – Gdańsk 2012 [dwujęzyczna edycja pierwodruku z 1911 r.], s. XLIII; niektóre wystawy rzemiosła nowokaszubskiego odnotowuje: A. BUKOWSKI, *Regionalizm kaszubski*, s. 139.

²⁶ W. JAKÓBCZYK, op.cit., s. 191–192.

²⁷ *Wystawa przemysłowa w Kościerzynie*, *Przemysłowiec*, R. 8: 1911, nr 25 (402) z 18 VI 1911 r., s. 3; w gazecie również informacja o organizowaniu polskiej wystawy przemysłowej w Berlinie.

²⁸ Zob. *Gazeta Toruńska*, R. 47: 1911, nr 111 z 16 V 1911 r.; sprawozdanie z obrad: *Postęp*, R. 22: 1911, nr 149 z 4 VII 1911 r.

wy kierował ksiądz Franciszek Wróblewski²⁹, przewodniczący Towarzystwa „Bazar”. Według opublikowanych w prasie planów wystawowych 25 czerwca Kościerzyna miała gościć towarzystwa śpiewacze („zjazd śpiewaczy”)³⁰, w dniu następnym spotkać się mieli przedstawiciele kółek rolniczych, ostatecznie – 29 czerwca miał się odbyć zjazd polskich przemysłowców zachodniopruskich³¹. Z uwagi na kłopoty czynione organizatorom, m.in. z wynajęciem dodatkowych powierzchni wystawienniczych, część ekspozycji zorganizowano w ogrodzie przy Bazarze, gdzie wzniesiono estradę, w razie potrzeby można było także ustawić prowizoryczne zadaszenia i namioty. Jak wspomniano, część wystawców z obawy przed bojkotem i kłopotami administracyjnymi wycofała swój udział, lecz udało się ostatecznie zebrać i wyeksponować wyroby 99 przedsiębiorców przede wszystkim z południowych regionów Prus Zachodnich, ale również Wielkopolski³².

W odezwie organizatorów z 10 maja ogłoszono, że „działem ludoznawczym zajmie się dr. Majkowski” i to na jego ręce „należy nadsyłać starożytności i okazy dawnych wyrobów swojskich, dających pogląd na charakter ludności kaszubskiej”³³. Zapomogę finansową do zorganizowania wystawy zapewniła A. Majkowskiemu m.in. pożyczka Stowarzyszenia „Straż” – 200 marek oraz wpłaty osób prywatnych. Aleksander Majkowski, który był reprezentantem Stowarzyszenia na terenie pomorskim³⁴, zadbał o równoczesne rozgłoszenie sprawy kaszubskiej również w gazetach warszawskich. W czerwcu 1911 r. ukazał się specjalny numer „Ziemi”, z tekstami powszechnie poważanych znawców problematyki³⁵. Zeszyt był ilustrowany zdjęciami oraz rysowanymi wi-

---

²⁹ Henryk MROSS, *Wróblewski, Franciszek*, [in:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, red. Zbigniew Nowak, Gdańsk 1997, s. 487–488; Józef Borzyszkowski, *Z dziejów pracy organicznej na Pomorzu. Działalność gospodarcza Stanisława Sikorskiego w okresie zaboru pruskiego*, Gdańsk 1979, s. 151–155.

³⁰ Wcześniejsze prowincjonalne zjazdy towarzystw śpiewaczych przy okazji spotkań przemysłowych z Prus Zachodnich odbyły się w m.in. w Chełmnie w 1892 r., Pelplinie w 1894 r.; zob. okazjonalne medale: *Przemysł – sztuka – polityka*, s. 193.

³¹ *Gazeta Toruńska*, R. 47: 1911, nr 111 z 16 V 1911 r.; *Program wystawy Przemysłowej w Kościerzynie od 25 czerwca do 6 lipca*, *Przemysłowiec*, R. 8: 1911, nr 26 z 25 VI 1911 r.; *Zjazd Towarzystw Przemysłowych okręgu zachodnio-pruskiego w Kościerzynie*, *ibid.*, nr 28 z 9 VII 1911 r. (według relacji w obradach uczestniczyło 250 delegatów); tekst odczytu dr. Kazimierza Karasiewicza z Tucholi: *ibid.*, nr 30 z 23 VII 1911 r.

³² K. OŁDZIEJEWSKI, *op.cit.*, s. 83.

³³ *Wystawa przemysłowa w Kościerzynie*, *Przemysłowiec*, R. 8: 1911, nr 23 z 4 VI 1911 r., po-tównie w skróconej formie w nr 25 z 18 VI 1911 r.

³⁴ Witold MOLIĆ, *Działalność Straży na Pomorzu Nadwiślańskim*, [in:] *Związki Pomorza Zachodniego z Polską*, Koszalin 1996, s. 107–117.

³⁵ *Ziemia*, R. 2: 1911, nr 22 z 3 VI 1911 r. (zeszyt monograficzny pomorsko-kaszubski) z tekstami W. Budzisz, B. Chrzanowskiego, W. Kętrzyńskiego, A. Majkowskiego, K. Nitscha, S. Thugutta, A. Sujkowskiego i bibliografią przedmiotu.

nietami o wymyślonych przez Teodorę Gulgowską motywach kaszubskich³⁶. Jednak w całym numerze nie wspomniano o zasługach Izzydora Gulgowskiego.

Organizatorzy pomyśleli również o wyeksponowaniu robótek kobiecych: „Zwracamy się także do Szanownych Pań, aby Wystawę naszą zaszczyścić raczyły okazami Swej pracy domowej, gdyż będzie tu także dział kobiecy, czyli dział robótek i przemysłu domowego i artystycznego kobiecego”. Tym działem wystawy zajęły się Leokadia Klińska, Józefa Połczyńska i Stefania Kręcka z Kościerzyny³⁷. Z opisów wiadomo, że w dziale robótek kobiecych pokazywano prace ubogich dziewcząt pracujących w Bractwie Paramentowym w Pelplinie. T. Bronikowska z Grudziądza wystawiła poduszkę z „artystycznie wyszytym bażantem oraz kilka jej przepięknych na kanwie wyszywanych krajobrazów kaszubskich”. Również w części przemysłowej wystawiono obrazy Mariana Mokwy z Górki, przedstawiające „Nastroje wiosenne kaszubskie”³⁸.

Wystawy przemysłową i ludoznawczą na bieżąco relacjonowała polska prasa zachodniopruska oraz wielkopolska. Na przykład „Gazeta Toruńska” z 28 VI 1911 r. poświęciła wystawie obszerny reportaż z długim historycznym wstępem o Kaszubach i przeszłości Kościerzyny oraz analizie słabości przemysłu polskiego w regionie. W reportażu doniesiono, że „otwarcie wystawy odbyło się pod znakiem ustawy kagańcowej tj. w milczeniu o godz. 3 po południu, a panuje na niej trzeźwość przymusowa z łaski Prusaków, którzy nie pozwalają ani na sali wystawowej ani w ogrodzie sprzedawać piwa”. Również w innych relacjach wspomniano, że imprezę „otwarto milczkiem”³⁹. I to mimo że na otwarcie wystawy przybyli obecni posłowie parlamentarni: Wiktor Kulerski, wydawca „Gazety Grudziądzkiej”, oraz Jan Brejski; Leon Janta-Połczyński, wydawca „Gazety Gdańskiej”, dojechał później.

Również w trakcie samej wystawy dochodziło do mających cechy szykan interwencji ze strony pruskiej. Na przykład firma Jana Ruchniewicza z Torunia⁴⁰, specjalizująca się w wypiekach pierników herbowych, wystawiła piernik z lukrowanym Orłem Białym. Zostało to zakwestionowane przez kontrolujących wystawę policjantów i inkryminowany piernik przykryto innym piernikiem⁴¹. W reportażu „Gazety Grudziądzkiej”⁴² podkreślono fakt zarekwiro-

³⁶ Zdobiące zeszyt winiety o motywach kaszubskich wykonał Mikołaj Wisznicki (1870–1954), ilustrator i malarz batalista, jeden z twórców Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

³⁷ Zob. *Wystawa przemysłowa w Kościerzynie* (Przemysłowiec).

³⁸ *Wystawa przemysłowa i ludoznawcza w Kościerzynie* [część 2], Kurier Poznański, R. 6: 1911, nr 150 z 5 VII 1911 r.

³⁹ *Wystawa na Kaszubach*, Dziennik Poznański, R. 53: 1911, nr 145 z 28 VI 1911 r.

⁴⁰ Wytwórnia istniała od 1907 r., zob. Ryszard SUDZIŃSKI, Michał SAMULSKI, *Dzieje przemysłu piernikarskiego w Toruniu*, Rocznik Toruński, t. 6: 1971, s. 23.

⁴¹ *Zjazd przemysłowców Prus Zachodnich*, Kurier Poznański, R. 6: 1911, nr 147 z 1 VII 1911 r.

⁴² *Policja na wystawie kościerskiej*, Gazeta Grudziądzka, R. 17: 1911, nr 78 z 1 VII 1911 r. Zob. Kaszuba, *Wystawa przemysłowa w Kościerzynie, stolicy Kaszub*, ibid., nr 77 z 29 VI 1911 r.

wania albo nakaz wycofania z wystawy część publikacji wystawionych przez wydawcę „Gazety” Wiktora Kulerskiego (śpiewniki, pocztówki patriotyczne oraz kolorowe reprodukcje polskiego malarstwa historycznego). Policja interweniowała, mimo że inkryminowane przedmioty nie były zabronione i znajdowały się w oficjalnym obrocie handlowym.

W polskich relacjach podkreślano doniosłość wystawy: „Spieszmy więc na wystawę do Kościerzyny, ubogą rozmiarami, ale wielką jako pierwszy krok budzącej się polskiej warstwy rzemieślniczej i przemysłowej?”⁴³. Niejako przy okazji reporterzy opisywali problemy polskośći w tej części Prus Zachodnich i rolę wysiłków na rzecz przebudzenia narodowego Kaszubów. Tak uczynił m.in. zasłużony działacz społeczno-gospodarczy Antoni Donimirski w obszernym artykule ogłoszonym na łamach „Dziennika Poznańskiego”⁴⁴. Niemieckie gazety w zasadzie przemilczały wystawę kościerską, zajęte – co zresztą zrozumiałe – opisywaniem imponującej wystawy poznańskiej.

Poza rozgłosem prasowym A. Majkowski, zręcznie instrumentalizując wzrost zainteresowania ludowością, osiągnął sukces propagandowy i polityczny, doprowadzając do marginalizacji znaczenia Verein für kaschubische Volkskunde. I nie miało przy tym znaczenia, że A. Majkowski początkowo nie orientował się zbyt w samym zagadnieniu ludoznawczym ani nie miał nawet odpowiednich eksponatów. W odbiorze ówczesnej polskiej opinii publicznej I. Gulgowski nie był odtąd jedynym zbieraczem i organizatorem kolekcjonerstwa kaszubskiego. Uznanie zapewniło A. Majkowskiemu funkcję członka komitetu zbiorów ludoznawczych Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Przejdźmy do samej wystawy. Opublikowany na łamach „Gryfa” okolicznościowy przewodnik po wystawionych eksponatach⁴⁵ pozwala uściślić informacje poznańskiego dziennikarza. Autor wstępu do przewodnika, zapewne sam A. Majkowski, prosił zwiedzających: „tę pierwszą wystawę ludoznawczą kaszubską, aby uwzględniając powyższe trudności niezbyt wysokich stawiali wymagań”. Nie stawiając „wysokich wymagań”, wiadomo, że w pierwszym pokoju urządzono dział przedhistoryczny, w drugim skoncentrowano się na

⁴³ *Wystawa na Kaszubach*, Dziennik Poznański, R. 53: 1911, nr 145 z 28 VI 1911 r.

⁴⁴ Antoni DONIMIRSKI, „Kwestya” kaszubska, Dziennik Poznański, R. 53: 1911, nr 150 z 5 VII 1911 r. Autor nawiązał również do numeru kaszubsko-pomorskiego „Ziemi” (R. 2: 1911, nr 22) oraz swoich wysiłków na rzecz sprawy kaszubskiej.

⁴⁵ *Przewodnik po wystawie ludoznawczej kaszubsko-pomorskiej w Kościerzynie w 1911 roku od 25 czerwca do 23 lipca*, Gryf, R. 3: 1911, nr 6 (osobny numer). [Aleksander MAJKOWSKI], *Wystawa ludoznawcza kaszubsko-pomorska w Kościerzynie*, ibid., nr 4–5, s. 153–156; idem, *Przewodnik po wystawie ludoznawczej kaszubsko-pomorskiej w Kościerzynie 1911 roku od 25 czerwca do 23 lipca*, Komitet Wystawowy w Kościerzynie, Kościerzyna 1911; J. BORZYSZKOWSKI, *Aleksander Majkowski*, s. 293–295.

dziejach Pomorza od średniowiecza do czasów współczesnych, skupiając się na podkreśleniu znaczenia przynależności tych ziem do Polski. Tam również wyeksponowano wyroby, które traktowano jako rękodzieło kaszubskie lub powstałe na Kaszubach. Myślą przewodnią było ukazanie ciągłości osadnictwa kaszubskiego na tych terenach od okresu brązu, przez okres ksiąząt pomorskich, aż do współczesności. Zorganizowaniem części archeologicznej, przedhistorycznej zajął się ks. Kazimierz Chmielecki z Wabcza⁴⁶ na podstawie zbiorów Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Ksiądz Chmielecki był archeologiem amatorem i odkrywcą wielu stanowisk z grobami skrzynkowymi, które przekazał do zbiorów Towarzystwa Naukowego w Toruniu (TNT); publikował efekty swoich badań na łamach „Roczników” i „Zapisków TNT”⁴⁷.

Miejscowego rękodzieła ludowego nie było na wystawie zbyt wiele. Niektóre z wyrobów, jak np. kaffe z Delft, cynowe talerze, stary zamek (przekazany przez zaprzyjaźnionego z A. Majkowskim ziemianina Stanisława Sikorskiego), nie były wyrobami miejscowymi. Poza rzemiosłem obcym przeważały monety oraz inne zabytki mające podkreślić związki Pomorza z Polską – monety prezentowały oblicza królów polskich, przedstawiono również okazjonalne medale bite w wielkich miastach Prus Królewskich dla uhonorowania polskich władców. Była to część kolekcji Walerego Amrogowicza⁴⁸, zamieszkałego w Kościerzynie radcy sądowego, członka TNT, ale również należącego do kartuskiego Verein für kaschubische Volkskunde. Walery Amrogowicz, którego autorstwa jest odpowiedni fragment przewodnika (*Monety Słowiańszczyzny przedhistorycznej*)⁴⁹, był również zbieraczem starożytności kaszubskich, czepców, ceramiki, tabakier, lasek sołtysich (tzw. kluk). Kolekcja z innymi zabytkami, fotografiami oraz rysunkami zostały przez niego zapisane na rzecz TNT⁵⁰. I można mniemać, że to zapewne z jego kolekcji pochodziły wystawione na ekspozycji czepki kaszubskie, sławne złotogłowa haftowane na „niebie-

⁴⁶ Henryk MROSS, *Chmielecki Kazimierz (1880–1929)*, [in:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1, red. Stanisław GIERSEWSKI, Gdańsk 1992, s. 205–206.

⁴⁷ Piotr GUZYŃSKI, *Zbiory archeologiczne*, [in:] *Nauka, sztuka, edukacja. 140 lat działalności Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, red. Magdalena NIEDZIŁSKA, Toruń 2015, s. 87–88.

⁴⁸ Andrzej BUKOWSKI, *Amrogowicz Walery Cyryl*, [in:] *Słownik biograficzny Słownika Nadwiślańskiego*, t. 1, s. 28–29.

⁴⁹ Ibid. (pod pseudonimem Wakowicz). Negatywną opinię o roli Amrogowicza w tworzeniu wystawy przedstawił Majkowski w liście do siostry Franciszki z 22 X 1911 r. Zob. Andrzej BUKOWSKI, *Listy Aleksandra Majkowskiego do siostry Franciszki z lat 1910–1918*, *Rocznik Gdański*, t. 51, 1991, z. 2, s. 158–162 (nr 5). Na temat kolekcjonerstwa W. C. Amrogowicza zob. Adam MUSIAŁOWSKI, *Zbiory numizmatyczne*, [in:] *Nauka, sztuka, edukacja*, s. 91–110; na temat udziału W. C. Amrogowicza w przedsięwzięciu kościerskim zob. *ibid.*, s. 96–97.

⁵⁰ A. MUSIAŁOWSKI, *op.cit.*, s. 98–103.

skim jedwabiu”. W późniejszych publikacjach etnograficznych przypisywano je często chłopskiej wytwórczości kaszubskiej⁵¹, chociaż na łamach *Przewodnika* wyraźnie stwierdzono, że „czepki haftowano głównie w klasztorach żeńskich na Kaszubach”, w Żarnowcu i Żukowie⁵².

Z kolei wzmiankowany w przewodniku strój kaszubski to zapewne ten sam „strój świetlicowy”, czyli twórcza rekonstrukcja prezentowanego rok wcześniej przez siostrę A. Majkowskiego – Franciszkę⁵³. Zdobiony kokardami szkockimi, z haftowanymi bluzkami, z tzw. dębową jedwabną chustą, był rezultatem ówczesnego pojmowania ludowości bez większych związków z historycznymi ubiorami kaszubskimi.

Nie bez czytelnych intencji politycznych na wystawie pokazano również fotografię „wozu drzymałowskiego”, podkreślając, że jego mieszkaniec już wcześniej⁵⁴ wpadł na ten pomysł aniżeli powszechnie znany bohater z powiatu wolsztyńskiego. Według relacji reporterskiej ekspozycję ludoznawczą prezentowano w dwóch pokojach, które na co dzień służyły redakcji „Gryfa” oraz czytelnikom⁵⁵. Zwiedzanie wystawy kaszubskiej był płatne i za 50 fenigów wstępnego można było zobaczyć m.in. szafę odzieżową z początku XIX w., zdobioną „barwnymi ornamentami kaszubskimi”, talerze fajansowe z niemieckimi napisami „Denk oft an mich” oraz „Erlebe frohe Tage”, jak również „domowe tabakiery”. Dalej kołwrotek oraz krosna, „na których hoża dziewczyna wyrabia płótna”. Figurki świętych oraz przybory rybackie uzupełniały wystawę. Reporter „Kuriera Poznańskiego” zakończył swój artykuł entuzjastycznie: „To co zobaczyliśmy na wystawie ludoznawczej, powtarzamy, przedstawia się imponująco. Okazy pochodzą częścią ze zbiorów głównego inicjatora, dr Majkowskiego, częścią ze zbiorów Tow. Naukowego w Toruniu (zbiory monet). Dowiaduję się także mimochodem że p. dr M[a]jkowski zamyśla utworzyć z czasem w Kościerzynie stałe polskie muzeum kaszubskie”⁵⁶.

W Kościerzynie nie wystawiono ceramiki F. Necla, chociaż w treści przewodnika nawiązano do powstałej w związku z odkryciem mody na kaszubską

⁵¹ Tadeusz SEWERYN, *Kaszubskie złotogłowie i nowe hafty wdzydzkie*, Lud, t. 7: 1929, s. 17–39; Eugeniusz FRANKOWSKI, *Złotogłowie kaszubskie*, Polska Sztuka Ludowa, 8, 1954, 3, s. 148–161.

⁵² *Przewodnik po wystawie ludoznawczej kaszubsko-pomorskiej...*, Gryf, R. 3: 1911, nr 6, s. 19.

⁵³ Stało się to na wieczernicy w kościernym Towarzystwie Czytelni Polskiej w styczniu 1910 r., o czym wspominał „Gryf” w 1910 r. (s. 61); Bożena STELMACHOWSKA, *Strój kaszubski*, [in:] *Atlas Polskich Strojów Ludowych*, cz. 1: Pomorze, z. 2, Wrocław 1959, s. 14, 62 i przyp. 39.; A. BUKOWSKI, *Regionalizm kaszubski*, s. 230.

⁵⁴ Chodzi o Aleksandra Peplińskiego z Wieprznicy pod Kościerzyną, zob. A. BUKOWSKI, *Regionalizm kaszubski*, s. 181 i przyp. 110. Zapewne to same zdjęcie autorstwa A. Majkowskiego („kaszubski wóz Drzymały”) reprodukowano w: *Ziemia*, R. 2: 1911, nr 22 z 3 VI 1911 r., s. 38.

⁵⁵ *Wystawa przemysłowa i ludoznawcza w Kościerzynie [część 2]* (Kurier Poznański).

⁵⁶ *Ibidem*.

ceramikę, która w ludowej formie pojawiła się w Gdańsku na bożonarodzeniowym jarmarku 1909 r.: „Stąd popielniczki, wazoniki do kwiatów, talerze do powieszenia na ścianie. Publiczność niemiecka niestety prędej się poznała na dekoratywnej wartości tych rzeczy, niż nasza. Firmy Axta w Gdańsku i Wertheima w Berlinie⁵⁷ sprowadzają ten wyrób w wielkich ilościach i go się szybko pozbywają⁵⁸.”

Zamiast wyrobów F. Necla pojawiły się prace zduna Sielskiego z Kartuz, a zamiast haftów z wzdzydzkiej szkoły Gulgowskiej wystawiono robótki wykonane przez Gruchałową z Kościerzyny, „piękne w stylu kaszubskim”, niestety bliżej nie scharakteryzowano tych wyrobów. O „nauczycielu Gulgowskim” wspomniano w *Przewodniku* jedynie w związku z wystawionymi wyrobami wyplatany z korzenia sosnowego (kosze, talerze, pudełka), których produkcja również należała do jego inicjatyw.

Przemysłowa część wystawy została zamknięta w czwartek 6 lipca o godzinie 15 uroczystością rozdania laurów wyróżnionym wystawcom⁵⁹. Ekspozycja wytwórczości ludowej trwała jeszcze trzy tygodnie – do 23 lipca, czyli w zasadzie do przeprowadzenia się redakcji „Gryfa” oraz samego A. Majkowskiego do Gdańska⁶⁰. Wyjazd był bez mała ucieczką przed piętrzącymi się problemami, współpracownikami oraz wierzycielami, którzy stracili cierpliwość co do finansowych skutków działalności Majkowskiego. Wraz ze zmianą miejsca zamieszkania i siedziby redakcji „Gryfa” również ludoznawcze zbiory opuściły Kościerzynę, stając się wkrótce załączkiem powstałego w 1913 r. muzeum kaszubskiego w Sopocie. Tam miały większe szanse wpływania na wyobrażenia polskich letników o pomorskiej ludności rodzimej.

Aleksander Majkowski odniósł niewątpliwy sukces, przebijając się do polskiej świadomości publicznej⁶¹. Informacje o polsko-kaszubskim przedsięwzięciu przekroczyły granice Prus Zachodni, docierając ze swoim przekazem ideowo-politycznym do opinii publicznej w innych dzielnicach polskich⁶².

⁵⁷ Skład z wyrobami szklanymi i porcelanowymi Hansa Eduarda Axta mieścił się na ul. Długiej nr 57/58; w 1897 r. został otworzony dom towarowy braci Wertheim przy Leipziger StraÙe, należał on do największych sklepów Europy.

⁵⁸ *Przewodnik po wystawie ludoznawczej kaszubsko-pomorskiej...*, Gryf, R. 3: 1911, nr 6, s. 37.

⁵⁹ Lista nagrodzonych wystawców została opublikowana w „Gazecie Grudziądzkiej” (R. 17: 1911, nr 82 z 11 VII 1911 r.).

⁶⁰ Wiktor PEPLIŃSKI, *Czasopiśmiennictwo kaszubskie w latach zaboru pruskiego. Aspekty programowe, publicystyczne i wydawnicze*, Gdańsk 2002, s. 131–132; Andrzej ROMANOW, *Gdańska prasa polska 1891–1920*, Warszawa 1994, s. 55.

⁶¹ *Przemysłowiec*, R. 8: 1911, nr 26 z 25 VI 1911 r.

⁶² Michał RAWITA-WITANOWSKI, *Wycieczka oddziału kujawskiego na Kaszuby*, Ziemia, R. 2: 1911, nr 32 z 12 VIII 1911 r., s. 532.

Nawet w odległym lubelskim „Kurjerze” ukazał się osobny artykuł opisujący przedsięwzięcie⁶³.

Poza rozgłosem prasowym zarówno propagandowo i politycznie A. Majkowski bardzo umiejętnie zinstrumentalizował zainteresowanie polskiej opinii publicznej ludowością. Udało mu się trwale powiązać ludoznawstwo kaszubskie z ruchem młodokaszubskim, wprowadzając opartą na motywach ludowych symbolikę do polskiego dyskursu politycznego. Niezrażony tym I. Gulgowski konsekwentnie realizował swoje cele. W 1911 r., po przewyciężeniu kryzysu w Towarzystwie, przygotował dwie wystawy poświęcone kaszubskiemu rękodziełu. Pierwszą, niewielką zorganizowano w Gdańsku w siedzibie Gewerbehalle, a wystawie towarzyszył okazjonalny wykład I. Gulgowskiego na temat rozwoju rzemiosła ludowego na Kaszubach⁶⁴. Kolejną, znacznie większą przygotowano w hallu hotelu Hassego w Kartuzach w dniach 23–30 VI 1912 r. Na ekspozycji *Ausstellung für Hausfleiss und Volkskunst in der Kaschubei*, poza przykładami twórczości hafciarek, zaprezentowano również techniki wyplatania z korzeni sosnowych oraz garncarstwa F. Necla.

Przyczynek ten w żadnej mierze nie zamyka problemów związanych z rozpoznaniem początków ludoznawstwa kaszubskiego do wybuchu pierwszej wojny światowej. W dotychczasowych badaniach zbyt wiele jest nieporozumień, zbyt wiele źródeł nie zostało zbadanych. Warto dokonać zestawienia wszystkich wystaw ludowego rzemiosła kaszubskiego w pierwszych dekadach XX w. Do kwestii wystawiennictwa sztuki kaszubskiej w tym okresie postaram się powrócić w osobnym artykule.

Nadesłany 6 XI 2016

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych 3 VIII 2017

Zaakceptowany 24 IX 2017

Prof. dr hab. Edmund Kizik
Instytut Historii
Polska Akademia Nauk
e-mail: edmund.kizik@ug.edu.pl

⁶³ Kurjer, R. 6: 1911 z 7 VII 1911 r.

⁶⁴ *Ausstellung für Volkskunst und Hausfleiss in der Kaschubei*, Danziger Zeitung, Nr. 275 z 14 VI 1912 r. (wydanie wieczorne); zapowiedziany został towarzyszący ekspozycji wykład Gulgowskiego pt. „Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Hausindustrie unter besonderer Berücksichtigung seiner [tj. Gulgowskiego, przyp. E.K.] persönliche Erfahrungen”.

THE FIRST KASHUBIAN ETHNOGRAPHICAL EXHIBITION
IN KOŚCIERZYNA IN 1911

Summary

Key words: national relations in Pomerania, the beginnings of the 20th century, the Society of Young Kashubians, Aleksander Majkowski

The Kashubina exhibition of 1911 was the first one to present the achievements of Polish industrial, agricultural and educational organizations in the north-west area of the Polish territories under the Prussian occupation. It is one of the proofs of the political activity of the Kashubian movement and the various communities functioning within it. The works on its organization, development and press accounts serve as an opportunity to illustrate the German-Polish tensions of that time. The article presents the activity of the main organizations involved in the preparation of the exhibition such as the Ethnographic Kashubian Society, the Industrial Society of Kościerzyna, the "Bazar Society", and the various undertakings of those societies. The structure of the exhibition, its exhibits and products were briefly described.

DIE ERSTE KASCHUBISCHE VOLKSKUNDE-AUSSTELLUNG
IN BERENT (KOŚCIERZYNA) IM JAHR 1911

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: Nationalitätenverhältnisse in Pommern, Anfang des 20. Jahrhunderts, jungkaschubische Bewegung, Kaschubische Volkskundliche Gesellschaft, Aleksander Majkowski

Die kaschubische Ausstellung von 1911 war die erste Ausstellung, die die Präsentation der Errungenschaften polnischer Industrie-, Landwirtschafts- und Bildungsorganisationen im nordwestlichen Teil des preußischen Teilungsgebiets ermöglichte. Sie ist eines der Zeugnisse für die entstehende politische kaschubische Bewegung und die verschiedenen Milieus in ihr. Zugleich bieten die Arbeiten an ihrer Organisation, ihrem Verlauf und ihren Beziehungen zur Presse eine Gelegenheit, die deutsch-polnischen Spannungen in dieser Zeit aufzuzeigen. Im Artikel geht es um die Aktivität der wichtigsten Organisationen, die an der Vorbereitung der Ausstellung beteiligt waren, nämlich der Kaschubischen Volkskundlichen Gesellschaft, der Industriegesellschaft von Berent, der Gesellschaft „Bazar“ und ebenso der in diesen Gesellschaften tätigen Funktionäre. Beschrieben wird die Struktur der Ausstellung, und die dort gezeigten Exponate und Produkte werden kurz vorgestellt.

Edmund Kizik

BIBLIOGRAFIA

- Anculewicz, Zbigniew. *Świat i ziemie polskie w oczach redaktorów i współpracowników „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915*. Warszawa: ASPRA-JR, 2002.
- „Austellung für Volkskunst und Hausfleis in der Kaschubei”. *Danziger Zeitung*, 14.06.1912.
- Bober, Józef. „W państwie pruskim”. In: *Kościierzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, ed. Marian Kallas, 77–112. Toruń: Errata, 1994.
- Borzyszkowski, Józef. „O Izydorze Gulgowskim, jego żonie Teodorze z Fethków oraz ich dokonaniach i związkach z młodokaszubami = Über Ernst Seefried-Gulgowski, seine Ehefrau Theodore Gulgowski-Fethke und ihren Errungenschaften und Bindungen zu Jungkaschuben”. In: Ernst Seefried-Gulgowski. *Von einem unbekanntem Volke in Deutschland. Ein Beitrag zur Volks- und Landeskunde der Kaschubei = O nieznanym ludzie w Niemczech. Przyczynek do ludoznawstwa i krajoznawstwa Kaszub*. Trans. Magdalena Darska-Łogin, ed. Józef Borzyszkowski. Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2012.
- Borzyszkowski, Józef. *Aleksander Majkowski (1876–1938). Biografia historyczna*. Gdańsk: Instytut Kaszubski; Wejherowo: Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, 2002.
- Borzyszkowski, Józef. *Z dziejów pracy organicznej na Pomorzu. Działalność gospodarcza Stanisława Sikorskiego w okresie zaboru pruskiego*. Gdańsk: GTN; Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.
- Bukowski, Andrzej. „Amrogowicz Walery Cyryl”. In: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, vol. 1, ed. Stanisław Gierszewski, 28–29. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie, 1992.
- Bukowski, Andrzej. *Regionalizm kaszubski: ruch naukowy, literacki i kulturalny*. Poznań: Instytut Zachodni, 1950.
- Donimirski, Antoni. „«Kwestya» kaszubska”. *Dziennik Poznański*, 5.07.1911.
- Drexlerowa, Anna M., Andrzej K. Olszewski. *Polska i Polacy na powszechnych wystawach światowych 1851–2000*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2005.
- Frankowski, Eugeniusz. „Złotogłowie kaszubskie”. *Polska Sztuka Ludowa* 8/3 (1954): 148–161.
- Garbaczewski, Witold. „Wystawy gospodarcze we wschodnich prowincjach Królestwa Prus, ze szczególnym uwzględnieniem Prowincji Poznańskiej”. In: *Przemysł – sztuka – polityka. Wystawy gospodarcze na ziemiach polskich i z Polską związanymi ok. 1850–1914*, ed. Witold Garbaczewski, 12–45. Poznań: Muzeum Narodowe, 2015.
- Gużyński, Piotr. „Zbiory archeologiczne”. In: *Nauka, sztuka, edukacja. 140 lat działalności Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, ed. Magdalena Niedzielska, 81–90. Toruń: TNT, 2015.
- Jakóbczyk, Witold. „Hakata w latach 1901–1914”. In: *Dzieje Hakaty*, ed. Janusz Pajewski. Poznań: Instytut Zachodni, 1966.
- Katalog urzędowy drugiej Poznańskiej Prowincjonalnej Wystawy przemysłowej 1895 z przewodnikiem po mieście Poznaniu i poglądem historycznym na stosunki przemysłowe prowincyi*. Berlin: nakł. i druk Rudolfa Mosse, 1895.

Pierwsza kaszubska wystawa ludoznawcza w Kościerzynie w 1911 roku

- Kizik, Edmund. „Verein für kaschubische Volkskunde w latach 1907–1914. Ludoznawstwo kaszubskie między niemieckością a polskością”. *Zapiski Historyczne* 80/2 (2015): 31–54.
- Kizik, Edmund. „Współpraca Izydora Gulgowskiego z gdańskim Kunstverein w 1909 r. U źródeł ceramiki nowokaszubskiej”. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 63/3 (2015): 495–510.
- Królkowski, Janusz. *Polska wystawa rolnicza i przemysłowa w Toruniu z roku 1874. Szkic monograficzny (nadbitka z „Tygodnika Toruńskiego”)*. Toruń: Towarzystwo Miłośników Miasta Torunia, 1926.
- Kwaśniewska, Anna. *Badania etnologiczne na Pomorzu Wschodnim w XIX i XX wieku. Ludzie, instytucje, osiągnięcia badawcze*. Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2009.
- Lisiecka, Łucja. „Wystawy gospodarcze w Królestwie Polskim w latach 1850–1914”. In: *Przemysł – sztuka – polityka. Wystawy gospodarcze na ziemiach polskich i z Polską związanych ok. 1850–1914*, ed. Witold Garbaczewski, 46–71. Poznań: Muzeum Narodowe, 2015.
- Majkowski, Aleksander. *Przewodnik po wystawie ludoznawczej kaszubsko-pomorskiej w Kościerzynie 1911 roku od 25 czerwca do 23 lipca*. Kościerzyna: Komitet Wystawowy, 1911.
- Molik, Witold. „Działalność Straży na Pomorzu Nadwiślańskim”. In: *Związki Pomorza Zachodniego z Polską*, 107–117. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej, 1996.
- Mross, Henryk. „Chmielecki Kazimierz (1880–1929)”. In: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, vol. 1, ed. Stanisław Gierszewski, 205–206. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie, 1992.
- Mross, Henryk. „Wróblewski, Franciszek”. In: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, vol. 4, ed. Zbigniew Nowak, 487–488. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie, 1997.
- Musiałowski, Adam. „Zbiory numizmatyczne”. In: *Nauka, sztuka, edukacja. 140 lat działalności Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, ed. Magdalena Niedzielska, 91–110. Toruń: TNT, 2015.
- Ołdziejewski, Kazimierz. *Wystawy powszechne, ich historia, organizacja, położenie prawne i wartość społeczno-gospodarcze*. Poznań: Związek Towarzystw Kupieckich w Poznaniu, 1928.
- Pamiętnik siódmego zjazdu Towarzystw Przemysłowych z okr. Zach. Pr. w Chełmnie w roku 1909*. Chełmno: Towarzystwo Przemysłowe, 1909.
- Pepliński, Wiktor. *Czasopiśmiennictwo kaszubskie w latach zaboru pruskiego. Aspekty programowe, publicystyczne i wydawnicze*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2002.
- „Policja na wystawie kościerskiej”. *Gazeta Grudziądzka*, 1.07.1911.
- „Program wystawy Przemysłowej w Kościerzynie od 25 czerwca do 6 lipca”. *Przemysłowiec*, 25.06.1911.
- Rawita-Witanowski, Michał. „Wycieczka oddziału kujawskiego na Kaszuby”. *Ziemia*, 12.08.1911.
- Roczniki sejmików gospodarskich w Toruniu od roku 1867 aż do roku 1879*. Toruń: nakł. Towarzystwa moralnych interesów, 1879.

- Romanow, Andrzej. *Gdańska prasa polska 1891–1920*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1994.
- Seweryn, Tadeusz. „Kaszubskie złotogłowie i nowe hafty wdzydzkie”. *Lud*, 7 (1929): 17–39.
- Stelmachowska, Bożena. *Strój kaszubski*. Wrocław: nakł. Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, 1959.
- Sudziński, Ryszard, Michał Samulski. „Dzieje przemysłu piernikarskiego w Toruniu”. *Rocznik Toruński* 6 (1971): 5–40.
- Wojciechowski, Aleksander. *Elementy sztuki ludowej w polskim przemyśle artystycznym XIX i XX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953.
- „Wystawa na Kaszubach”. *Dziennik Poznański*, 28.06.1911.
- „Wystawa przemysłowa i ludoznawcza w Kościerzynie [part 2]”. *Kurier Poznański*, 5.07.1911.
- „Wystawa przemysłowa i ludoznawcza w Kościerzynie, Kościerzyna 29 czerwca”. *Kurier Poznański*, 2.07.1911.
- „Wystawa przemysłowa w Kościerzynie, stolicy Kaszub”. *Gazeta Grudziądzka*, 29.06.1911.
- „Wystawa przemysłowa w Kościerzynie”. *Przemysłowiec*, 18.06.1911.
- „Wystawa przemysłowa w Kościerzynie”. *Przemysłowiec*, 4.06.1911.
- „Wystawa Przemysłu i Rolnictwa w Częstochowie z 1909 roku”. Access: 10.12.2015. <http://www.wystawa1909.pl>
- „Wystawy przemysłu i kunsztu”. In: *Wielka encyklopedia powszechna Państwowego Wydawnictwa Naukowego*, vol. 28, 88–89. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.
- „Zjazd przemysłowców Prus Zachodnich”. *Kurier Poznański*, 1.07.1911.
- „Zjazd Towarzystw Przemysłowych okręgu zachodnio-pruskiego w Kościerzynie”. *Przemysłowiec*, 9.07.1911.